

התנגדות היהודים לנאצים

התנגדות פעילה או מתוכננת לנאצים ולעוזריהם מצד יהודים, יחידים או קבוצות. בשלטון הנאצים, שבו היו היהודים נתונים לתהליך של דהומניזציה שסופו רציחתם, נחשבת תכופות כול פעולה נגד התהליך ההוא לפעולת התנגדות. בתגובה למערכת הנאצית לבשה התנגדות היהודים צורות שונות ופעלה במישורים שונים.

התנגדות מאורגנת חמושה נחשבת לשיאה של ההתנגדות לנאצים. מאז תום מלחמת-העולם השנייה תועדו מקרים רבים של מאבק חמוש של היהודים עם הנאצים ברחבי אירופה, והנודע בהם הוא מרד גטו ורשה באביב 1943. למעשה הסתיימו כול נסיונותיהם של לוחמים יהודים להתייצב מול הנאצים במפלה. למרות זאת פשטה הדעה כאילו לו היו יהודים רבים יותר לוחמים בנאצים היה מספר היהודים ששרדו גדול יותר. רוב החוקרים הגיעו לכלל מסקנה, שבדרך-כלל לא סברו רוב הלוחמים היהודים עצמם שהתנגדות חמושה היא הדרך להצלת מספר ניכר של יהודים ממוות בידי הנאצים ועושי דברם. יהודים לחמו בנאצים מסיבות שונות, כגון מתוך רצון לנקום את רציחתם של יהודים אחרים וכגון מתוך רצון שהדורות הבאים ידעו שיהודים לחמו בנאצים בנשק בידם למען כבוד עם ישראל. ואולם, בקרב הפרטיזנים היו הלחימה וההישרדות כרוכות זו בזו: נוסף על היחידות הלוחמות של הפרטיזנים קמו במקומות רבים מחנות משפחה ליהודים שהגיעו אל הפרטיזנים ושלא היו כשירים ללחימה, והלוחמים הגנו על מחנות המשפחה הללו. גם במרד הסלובקי הלאומי היתה ההצלה גורם חשוב, והלוחמים היהודים קיוו כי שארית יהודי סלובקיה יינצלו על-ידי סילוקה של הממשלה הפרו-נאצית מן השלטון בסלובקיה.

בכמה מחנות, ובמיוחד בסוביבור, בטרבלינקה ובבירקנאו (ראה אושוויץ) מרדו אנשי הזונדרקומנדו היהודים. כול המרידות הללו דוכאו באכזריות בידי סגל המחנה. בבירקנאו נרצחו כול המורדים. אך בסוביבור ובטרבלינקה הצליח מספר קטן מהם להימלט בעת ההתכתשות. המרידות שיזמו היהודים היו ההתנגדויות החמושות היחידות נגד הנאצים במחנות הריכוז וההשמדה.

ברוב ארצות מערב אירופה ומזרחה התמקדה תגובת היהודים לנאצים בהצלה, וההתנגדות החמושה של יהודים היתה בעיקרה תופעה שולית. דבר זה נכון במיוחד באשר לבלגיה, לגרמניה, להולנד ולהונגריה. בצרפת השתתפו יהודים בצידן של פעולות הצלה במידה ניכרת בהתנגדות החמושה לנאצים. בקיץ ובסתיו 1942 התגבשה המחתרת היהודית, הכוחות המאוחדים של היהודים הקימו את ה'צבא היהודי' והוא השתתף במיבצעים רבים. פעילויותיו כללו נקמה בבוגדים, התקפות על מטוסי הגרמנים, כלי רכבם ורכבותיהם, וחבלה בבתי-חרושת שייצרו למאמץ המלחמה של מדינות ה'ציר'.

באלג'ריה אירגנו צעירים יהודים קבוצת הגנה במסווה של מועדון ספורט. הם ויהודים אחרים מילאו תפקיד מפתח בסיוע לכוחות בעלות-הברית שבנובמבר 1942 נחתו בצפון אפריקה, בעיקר על-ידי השתלטות על עמדות חשובות בערים.

ביסודה של התנגדות היהודים לנאצים בגטאות שבמזרח אירופה עמד המאבק לקיום פיסי. תגובת היהודים על הצעדים הדרקוניים של הנאצים בכלכלה ובחברה, שהקשו מאוד את קיום היהודים, היתה עקיפת הצעדים הללו. הברחת מזון, בגדים, תרופות ומצרכים אחרים איפשרה ליהודים להתקיים, למיצער לזמן מה. יהודים בגטאות, ביחידות עבודת כפייה ופעמים אף במחנות הנאצים, סחרו עם לא יהודים כול אימת שיכלו לעשות זאת. בדרך זו הוקמה תכופות כלכלת-נגד מחתרית פעילה ותוססת.

חשיבות רבה נודעה גם להתנגדות הרוחנית, הקרויה 'קידוש החיים'. לפני פרוץ מלחמת-העולם השנייה היו ההתנגדות הרוחנית והמאמצים לקידום ההגירה מוקד תגובתם של היהודים ברייך השלישי. אחרי פרוץ המלחמה הגיבו היהודים על הידרדרות מצבם ועל הדהומניזציה שלהם, בעיקר בגטאות במזרח ובמחנות הנאצים, בהתנגדות רוחנית. הקמת בתי-ספר יהודיים, תיאטרונים, תזמורות וכדומה, סייעה ליהודים לשמור על כבוד האדם שלהם למרות הדיכוי מידי הנאצים. בוילנה, למשל, היו הישגי היהודים בתחום התרבות יוצאים מן הכלל. גם שמירת מצוות למרות החוקים והצווים שאסרו לקיימן היתה ביטוי חשוב לקידוש החיים בגטאות ובמחנות, וכמותה היו גם הפגישות המחתרתיות של קבוצות נוער ציוניות, של קומוניסטים ואחרים. במישור האישי הרי כפי שציין פרימו לוי בספרו:

'אף בעצם השמירה על נקיון האדם במקום כאושוויץ היה משום שמירה על כבוד האדם ועל רוחו, ותכופות סייעה השמירה עליהם לשמור על רצון החיים של האסיר במחנה – דבר שהוא חשוב ביותר להישרדותו.'

בגטאות רבים, במיוחד בגטו ורשה ובגטו קרקוב, נדפסו והופצו עיתוני מחתרת יהודיים ומילאו תפקידים רבים. בעיתונים היה מידע על אירועים וניתוחם, והם חיזקו את רוח היהודים בשירים, בספרות בדיונית ובבדיחות, ולבסוף קראו להם לפעול מתוך התנגדות חמושה.

צורות אחרות של התנגדות קשורות בפעולות הצלה, במיוחד הצלה ביוזמת יהודים או הצלה בשיתוף-פעולה עם לא-יהודים. יחידים וקבוצות ניסו בצורה מאורגנת ובצורה ספונטנית לברוח מפני הנאצים, חצו גבולות למדינות בטוחות יותר, הסתתרו אצל לא-יהודים, הסתתרו בהשתמשם בתעודות מזויפות או שפשוט הסתתרו באשר יכלו. כ-350,000 יהודים נמלטו לשטחי הסובייטים מפני כוחות הגרמנים המתקדמים, רבבות יהודים נמלטו מגטו ורשה לצד הארי' של העיר, והצטרפו לרבבות היהודים האחרים שהסתתרו ברחבי פולין, מאות אלפי יהודים נסו מן השטחים שכבשו הגרמנים בברית-המועצות אל חלקיה הפנימיים של הארץ, שלא נכבשו בידי הגרמנים, אלפי יהודים נמלטו מסלובקיה להונגריה עם התחלת הגירושים מסלובקיה, ואלפי יהודים נמלטו מהונגריה אחרי כיבושה בידי הגרמנים במרס 1944, בעיקר

לרומניה. כול אווירת ההצלה ששררה בבודפשט אחרי השתלטות 'צלב החץ' ב-15 באוקטובר 1944, ושבה היה תפקיד חשוב ליסודות מסויימים בציבור היהודי, היתה גם היא צורה מסויימת של התנגדות לנאצים ולמדיניותם. גם הצלת ילדים מצרפת ומבלגיה והברחת יהודים מצרפת לספרד ולשווייץ וכן מאיטליה לשווייץ – כול הפעולות הללו אפשר לכלול אותן במסגרת התנגדות ובמסגרת הצלה כאחת.

גם באי מילוי דרישות מסויימות של הנאצים מצד יחידים אפשר לראות התנגדות. הנאצים היו עלולים להגיב על כך בצורה האלימה ביותר שאפשר להעלותה בדמיון. מנהיגים יהודים רבים שסירבו למלא את הוראות הנאצים שילמו על כך בחייהם. כך, למשל, אסרו הנאצים את היושב-ראש הראשון של היודנרט בלבוב, דוקטור יוסף פרנס, ורצחוהו על שסירב למסור יהודים לעבודת כפייה. משה יפה, ראש היודנרט האחרון במינסק, קיבל מהנאצים הוראה להרגיע את היהודים שריכזו בעת אקציה בסוף יולי 1943. במקום להרגיעם אמר יפה ליהודים שכונסו במקום לברוח בניסיון למלט את נפשם. מיד אחר-כך רצחו הנאצים את יפה. מדווח על מקרים שבהם קיללו יהודים יחידים את רודפיהם, ירקו בהם או תקפום בידיהם הבלתי חמושות משהתברר להם שעומדים לגרשם או להוציאם להורג. ברוב המקרים הגיבו הנאצים מיד ברציחת ה'עברייני' היהודי.

מאז מלחמת-העולם השנייה הצטברו תיאורים ומסמכים רבים על התנגדות היהודים במלחמה, אך עד כה לא הושלמה הערכת החומר שהצטבר. ואולם, מן החומר הרב שהערכתו הושלמה ברור שתגובות היהודים לנאצים היו מגוונות מאוד והושפעו ממספר רב של גורמים ומניעים.

התנגדות חמושה בגטאות ובמחנות. מתחילת שנת 1942 עלתה על סדר-יומן של המחותרות היהודיות ההתנגדות בנשק. ההתנגדות היהודית החמושה בשנות השואה היתה שונה משל העמים המדוכאים האחרים באירופה הכבושה בשנות מלחמת-העולם השנייה. מאבק היהודים בנשק התנהל בתנאים של השמדה כללית ומוחלטת. היה זה מאבק של ציבור הכלוא במאות גטאות ובמאות מחנות מנותקים זה מזה. האפשרויות של ארגוני המחותרת היהודים להכנות למרד בנשק היו מצומצמות ביותר. ועוד, היהודים נאלצו לצאת לעימות בנשק מבלי שהיתה להם אפשרות להתאמן לקראתו, ובעת שגרמניה הנאצית היתה בשיא עוצמתה, בלי עזרה ממשית מגורם חוץ כלשהו, כי מועד השילוחים למחנות ההשמדה הכתיב את העיתוי לפעולה.

הלחימה בגטאות. בכמאה גטאות ברחבי פולין, ליטה, בילורוסיה ואוקראינה, קמו ארגוני מחותרת שמטרתם היתה מאבק חמוש, כלומר, מרד בגטו או בריחה בכוח הנשק מן הגטו הסגור לפעילות פרטיזנים באיזור. במקרים רבים היה שילוב של שני אלה, מרד ובריחה. היו גם מקרים שבהם פרץ מרד ספונטני או מאורגן בצורה מאולתרת בלבד.

ארגוני המחתרת בגטאות נאלצו לפתור בעיות קשות ביותר, כגון הברחת נשק לגטו, אימוץ לוחמים בתנאי הגטו, ועיבוד שיטות כוננות לקרב אם תהיה פעולת פתע של הגרמנים. בעיה לא פחות מורכבת היתה רכישת תמיכה של הכלואים בגטו למען המחתרת הלוחמת. לא היה צל של ספק שאין בכוחם של המורדים לכפות על הגרמנים את הפסקת פעולות ההשמדה, וכן היה ברור שרק מעטים יצליחו לפרוץ מן הגטו ולהצטרף ללחימה ביחידות הפרטיזנים. המחתרת בגטאות היתה אפוא היחידה בתולדות העמים שקראה למרד, שמטרתו היא עצם ההתנגדות. גם לא היה אפשר להשיג יעדים ממשיים. בגטאות מסויימים גרמה הגישה הזאת התנגשות בין תפיסת המחתרת הלוחמת הקוראת למרד, ובין תפיסת היודנרטים, שקיוו להציל, למיצער, חלק מהכלואים בגטו תודות לעבודה במפעלי גרמנים.

גטו ורשה. ההתקוממות הגדולה ביתר של יהודים שזכתה לתהודה בכול העולם היא מרד גטו ורשה באפריל-מאי 1943. ב-28 באוגוסט הקימו ארגוני נוער ציוניים את ה'ארגון היהודי הלוחם'. עד סוף השילוחים ביום 13 בספטמבר ערך הארגון מספר פעולות בעלות אופי קרבי, אך הן לא השפיעו על מהלך הגירוש. לאחר הגירוש, בחודשיים אוקטובר-נובמבר 1942, הצטרפו ל'ארגון היהודי הלוחם' מרבית המפלגות והתנועות במחתרת הגטו – ציונים, 'בונד' וקומוניסטים. ה'ארגון היהודי הלוחם' מצא דרכים חדשות לרכישת נשק תודות לקשרים עם המחתרת הפולנית. הוחל גם בייצור בקבוקי תבערה בגטו. מגטו ורשה נשלחו שליחים לגטאות אחרים כדי לעורר גם שם התנגדות בנשק. התנועה הרביזיוניסטית, שלא הצטרפה ל'ארגון היהודי הלוחם', הקימה ארגון נפרד למאבק פעיל, ה'אגוד הצבאי היהודי'.

ב-18 בינואר 1943 חידשו הגרמנים את השילוחים מגטו ורשה. ה'ארגון היהודי הלוחם' הגיב, למרות שעדיין לא היה לו נשק רב, והתחוללו קרבות הרחוב הראשונים בורשה הכבושה. ביום 21 בינואר 1943 הפסיקו הגרמנים את השילוחים. שני הארגונים של המחתרת הצבאית היהודית בורשה, ה'ארגון היהודי הלוחם' וה'אגוד הצבאי היהודי', ניצלו את ההפוגה כדי לזרז את ההכנות למרד, והאוכלוסייה האזרחית הכינה בונקרים תת-קרקעיים כדי להתחבא ולהתבצר בהם. סמוך למועד המרד סוכם על תיאום הפעולות בין שני הארגונים.

ב-19 באפריל 1943 נכנסו לגטו כוחות גדולים של הגרמנים כדי לחדש את השילוחים להשמדה. הם נתקלו בהתנגדות מאורגנת היטב של הלוחמים היהודים ונאלצו לסגת מאיזור הקרב. שני דברים הפתיעו את הגרמנים ועוררו התפעלות באירופה הכבושה: 1. הצלחת היהודים בתנאי גטו סגור ומורעב לבנות כוח צבאי המסוגל להתגונן מול הגרמנים; 2. הזמן הרב שנדרש לדיכוי המרד, למרות יחסי הכוחות שאינם ניתנים להשוואה כלשהי: כוח האש של הגרמנים לעומת המורדים היה יותר מ-1:00, לפי החישוב של כלי נשק ותחמושת.

ב-10 במאי הצליחה קבוצה גדולה של כמה עשרות לוחמים לצאת מן הגטו דרך תעלות ביוב, הם הגיעו ליערות וישקוב (Wyszkow), ושם ניסו להמשיך במאבק פרטיזנים עם הגרמנים.

גם אחר-כך, כול חודש יוני 1943, נמשכה לחימת קבוצות מעטות קטנות בשטח הגטו ההרוס.

ב'מרד ורשה הפולני' בקיץ 1944 לחמו בשורות המורדים כ-1,000 יהודים, וכן גם מחלקה של ה'ארגון היהודי הלוחם', שרידי מורדי גטו ורשה, ויחידה שנקראה 'בריגדה יהודית בין-לאומית', שהתארגנה מקרב אסירים משוחררים ממחנה 'גנשה'. רוב הלוחמים של היחידה ההיא היו יהודים מיוון.

'הארגון היהודי הלוחם' בגטאות אחרים. בכמה גטאות ברחבי פולין הוקם ארגון מחתרת צבאי ושמו 'הארגון היהודי הלוחם', במידה רבה בהשפעתו של הארגון בגטו ורשה ובמתכונת דומה, כלומר על בסיס איחוד של ארגונים שונים, בעיקר ארגוני נוער ציוניים, אך גם קומוניסטים ו'בונד'. בגטאות הקטנים היתה הכנת כוח להתקוממות מיוחדת קשה יותר מאשר בגטו ורשה. במקום קטן קשה יותר היה לשמור על סודיות ההכנות, מבלי לעורר את שימת-ליבם של הגרמנים סביב הגטו. גם המגעים עם המחתרות הלא-יהודיות היו קשים יותר. למרות זאת הצליח להתארגן בכמה גטאות 'ארגון יהודי לוחם', והוא חולל התקוממות בנשק או פרץ את חומות הגטו לפעילות פרטיזנים באיזור.

הד רב, אם כי לא כשל המרד בגטו ורשה, היה למרד בגטו ביליסטוק, שפרץ ב-16 באוגוסט 1943. המרד ארך כמה ימים. רוב הלוחמים, ובהם מפקד ה'ארגון היהודי הלוחם' מרדכי טננבוים (תמרופ), נפלו בקרב. כמה עשרות לוחמים הצליחו אגב לחימה לצאת מן הגטו. הם המשיכו במאבק מחוץ לגטו, בעיקר ביחידת הפרטיזנים היהודית 'קדימה', שפעלה באיזור. בעת חיסול גטו צ'נסטוכובה ביום 25 ביוני 1943 גילה ה'ארגון היהודי הלוחם' המקומי, בפיקודו של מרדכי זילברברג, התנגדות חמושה. הקרב היה קצר, כי הגרמנים הפתיעו את הלוחמים. למרות זאת המשיך חלק מהלוחמים במאבק פרטיזנים באיזור.

גם בגטאות בנדין וסוסנוביץ גילה ה'ארגון היהודי הלוחם' התנגדות חמושה (1 באוגוסט 1943), וכן בטרנוב (1 בספטמבר 1943).

בקרוב יותר ה'ארגון היהודי הלוחם' על הכנות למרד בתוך הגטו, בהעריכו כי בנסיבות שם אין סיכויים להצליח. לעומת זאת החליטו כבר לפני חיסול הגטו להעביר את המאבק עם הגרמנים לצד ה'ארי' של העיר. הארגון ערך כמה התקפות על הגרמנים ברחובות קרקוב. המפורסמת ביניהן היתה ההתקפה ביום 22 בדצמבר 1942 על מועדון של הצבא הגרמני 'ציגנריה' (Cyganeria).

בכמה גטאות היה שם אחר לארגוני המחתרת למאבק חמוש, אך המתכונת דמתה למתכונת ה'ארגון היהודי הלוחם' בגטו ורשה. אחד הארגונים החשובים ביותר והראשון ביניהם היה 'ארגון הפרטיזנים המאוחד' (פ.פ.או.) בגטו וילנה, שכבר בינואר 1942 התחיל לפעול. פ.פ.או. לא הסתפק בפעילות מקומית בלבד אלא עשה מאמץ כביר כדי לעורר גל התנגדות בשטחים נרחבים של אירופה המזרחית. בינואר 1942 יצאה ממנו קריאתו המפורסמת של

אבא קובנר למאבק חמוש עם הנאצים. 'ארגון הפרטיזנים המאוחד' לא הצליח לחולל מרד בתוך הגטו, אך הצליח להוציא כמה מאות לוחמים למאבק פרטיזנים ביערות רודניקי (Rudninkai) ויערות נארוץ' (Naroch).

פעילות דומה ונמרצת מאוד היתה ל'ארגון האנטי-פשיסטי', שהוקם בינואר 1942 בגטו קובנה. הארגון פעל עד לחיסול הגטו בקיץ 1944. גם שם לא הגיעו הדברים לידי מרד בגטו, אך לוחמים רבים היו לפרטיזנים באיזור. חלקם נפגשו שם עם לוחמי גטו וילנה. גם הארגון המקומי במינסק, בירת בילורוסיה, ניהל עבודת מחתרת עניפה, וגם שם היתה עיקר פעולתו של הארגון הוצאת הלוחמים ללחימת פרטיזנים באיזור. הארגון הלוחם בגטו מינסק התחיל לפעול כבר בדצמבר 1941, ואחרי זמן קצר בלבד הוציא את הקבוצה הראשונה לפעילות פרטיזנים.

מרידות בגטאות הקטנים. בגטאות קטנים רבים הגיעו הדברים לכלל מרידות מאורגנות בנשק, פעמים בצורה מאולתרת, זאת בגלל לחץ הזמן (השילוחים למחנות ההשמדה), פעמים אחרי הכנה קצרה בלבד של האוכלוסייה היהודית במקום, לאו דווקא על בסיס ההשתייכות הפוליטית הקודמת. המרידות המפורסמות ביותר בגטאות היו אלו: ב-25 באוקטובר 1941, בעת שהגרמנים ניסו להקים גטאות בעיירות סטארודובסק (Starodubsk) וטאטארסק (Tatarsk) שבגליל סמולנסק, התנגדו היהודים בנשק ביד. משני מקומות הקרב ההם לא היו ניצולים, ועל המאורעות בהם ידוע ממסמכי הנאצים בלבד. ב-21 ביולי 1942 התקוממו יהודי קלצק (Kletsk). הם העלו את בתיהם באש ופרצו מן הגטו בכוח.

ב-22 ביולי 1942 מרדו יהודי נסויז'; ב-9 באוגוסט 1942 מרדו היהודים בגטו מיר; ב-3 בספטמבר 1942 מרדו היהודים בגטו לחוה; ב-9 בספטמבר 1942 מרדו היהודים בגטו קרמניץ (Kremenets); ב-23 בספטמבר 1942 מרדו היהודים בגטו טוצ'ין.

מרידות במחנות. מקום לחימה מיוחד במינו של תנועת ההתנגדות היהודית היו המחנות. התנאים להכנת התנגדות והסיכויים לפעולה קרבית כלשהי היו מסובכים וקשים הרבה יותר מאשר בגטאות. לתושבי הגטו היה חופש תנועה יחסי בתוך הרובע היהודי הסגור. לעומת זאת הצטמצמו אפשרות התנועה וקיום קשר הדדי של האסירים במחנות לצריף או למקום העבודה, וגם שם היה האסיר בפיקוח כמעט רצוף של מיפקדת המחנה.

היו הבדלים יסודיים בין תנאי ההתנגדות בסוגים השונים של המחנות שהקימו הגרמנים: מחנות השמדה, מחנות ריכוז, מחנות לעבודת כפייה ומחנות שבויים, אך היו גם כמה קווים משותפים לכולם.

קושי רב מאוד בארגון פעולת ההתנגדות היו הטרור בממדים הבלתי-משוערים שלו היו נתונים אסירי המחנות, שהיו נטולי אפשרויות הגנה כלשהן, ושגורלם היה מסור לחלוטין בידי

מיפקדת המחנה, זקיפי המחנה ופקידיו, שלא היה גבול לשרירות-ליבם כלפי האסירים. כול אסיר היה מועד לעינויים הפראיים ביותר, מועמד למיתה בעינויים האכזריים ביותר על עבירה כלשהי וגם בלעדיה. את האפשרויות להתנגדות צימצמו, הרבה יותר מבגטאות, הרעב הכרוני ותנאי הקיום, שגרמו אפיסת כוחות וניווון פיסי של המוני האסירים.

עוד גורם שבלם יוזמות להתנגדות היה עיקרון האחריות הקולקטיביות של האסירים. על כול כישלון שילמו בחייהם לא רק המשתתפים אלא גם אסירים אחרים, שהיו נרצחים על-פי אותו עיקרון. יתר על-כן, הצלחת קבוצה אחת של אסירים (למשל, בריחה מוצלחת) גרמה לרוב קורבנות בקרב האסירים האחרים. לגבי האוכלוסייה האזרחית מחוץ למחנות הופעל עונש מוות, לרוב בלי משפט, על כול עזרה שניתנה לבורח או לאסיר המתכוון להתנגד, בעיקר יהודי. הדבר הקשה עד מאוד את קשירת הקשרים והמאמצים להשיג עזרה אצל האוכלוסייה האזרחית שבסביבה.

שיטות הגידור של המחנות והפיקוח עליהם לא היו אחידות. ואולם, הקו המאחד היו טבעת גדרות ומחסומים שלא רק בודדו את המחנה מהעולם שמחוץ לו, אלא גם הפרידו בין חלקים שונים במחנה. מיגדלי הפיקוח הרבים והתאורה החזקה נועדו להבטיח ראות טובה במחנה וסביבו, כדי למנוע בריחות של יחידים ולהבטיח כיסוי כול המחנה באש מכונות הירייה בעת מרד כללי.

למרות הקשיים הללו הצליחו האסירים לארגן מרידות בכמה מחנות, ובעשרות מחנות אחרים להוציא לפועל בריחות מאורגנות לפעילות פרטיזנים באיזור.

המרידות הידועות ביותר של יהודים הן אותן שפרצו בשלושה מחנות השמדה: אושוויץ-בירקנאו II, טרבלינקה וסוביבור.

ב-2 באוגוסט 1943 פרץ מרד במחנה ההשמדה טרבלינקה. ההכנות למרד ארכו מספר חודשים. הוכנו תוכניות ונשק קר: גרזינים וסכינים, שנועדו לשימוש בהסתערות על אנשי סגל המחנה, בעיקר על שומרים אוקראינים. תוכננה גם פריצה למחסן הנשק של הגרמנים והאוקראינים. כ-600 אסירים השתתפו במרד. רובם נפלו בקרב בעת הפריצה מן המחנה או במרדפים אחרים מיד לאחר הפריצה. אך כמה עשרות אסירים ניצלו. חלקם המשיכו במאבק עם הנאצים עד יום השיחרור.

ב-14 באוקטובר 1943 פרץ מרד, שהוכן היטב, במחנה סוביבור. המורדים הרגו עשרה אנשי ס"ס ולקחו את נשקם. בדומה לטרבלינקה, נפלו רוב המורדים בקרב בעת הפריצה מן המחנה או בעת המרדפים אחריהם. עשרות אסירים הצליחו להימלט ולהצטרף ליחידות פרטיזנים, ביניהם לפלוגת פרטיזנים יהודית בפיקודו של יחיאל גרינשפן, אשר פעלה ביערות פרצ'ב (Parczew).

ב-7 באוקטובר 1944 פרץ מרד של האסירים היהודיים במחנה ההשמדה הגדול ביותר אושוויץ-בירקנאו II. המורדים היו אסירים מקבוצה מיוחדת, זונדרקומנדו, שהוכרחו לעבוד

בשריפת גוויותיהם של הנרצחים. המורדים הרגו כמה אנשי ס"ס והרסו משרפה אחת, אך כולם נפלו בקרב. המרד נתאפשר תודות להעברת חומר נפץ על-ידי אסירות יהודיות, שהועסקו במחנה הסמוך במפעל 'אוניון'. ארבע האסירות, ובראשן רוזה רובוטה, חברות המחותרת במחנה, נתפסו ונתלו בפומבי.

בין המרידות במחנות אחרים יש לציין עוד את המרידות האלו: המרידה במחנה קרושינה (Kruszyna) ביום 16 בדצמבר 1942; ההתנגדות במחנה במינסק מזוביצקי ביום 10 בינואר 1943; המרידה במחנה קריכוב (Krychow) ב-16 באוגוסט 1943; ההתקוממות במחנה לבוב-ינובסקה ב-19 בנובמבר 1943; בריחה שהצליחה במיוחד אירעה במחנה לשבויי מלחמה בלובלין, שבו הצליחו לארגן פעילות פרטיזנים. עוד בריחות מוצלחות היו במחנות קרסניק (Krasnik), מידנק, אוטרובייץ-שוויטוקשיסקי (Ostrowiec Swietokrzyski) ועוד. על יחידות פרטיזנים יהודיות ועל לחימתם של יהודים במסגרות פרטיזנים אחרות ראה פרטיזנים.